

RUNAR DØVING

Voksne barn. Husholdsviabilitet blant urbane skandinaver

Abstract

Household viability among urban Scandinavians

In this article, I discuss one particular finding from a study on consumption and living conditions among families in urban Scandinavia, i.e. the notion that having one's parents living nearby is an important economic resource. It is common for grown-up children to undertake economic transactions with their parents and to receive gifts and services such as babysitting or loan of the family car and access to important networks. This is a practice that I find similar to Stenning's classical study of household viability among the pastoral Fulani; goods and services flowing between generations in ways that gradually render the new household viable. But whereas the Fulanis reflect upon the dependence of the new household, the norms of ideological individuality and household autonomy in Scandinavia make people undercommunicate both the actual economic value and the familiar duties and rights that go beyond the nuclear family.

HOUSEHOLD VIABILITY | GENERATIONAL CONFLICT
| SCANDINAVIAN KINSHIP | INDIVIDUALITY

I Skandinavia er det en klar individualistisk ideologi, løsrevet fra slekts- og klansbånd, som forventer oppdragelse til selvstendighet.¹ Barna skal oppdras til individuell autonomi, og skaffe seg et bosted der de gjør seg uavhengige av foreldrene (Døving 2003; Gullestad 1996). Den generelle samfunnsvitenskapelige selvforståelse i Vesten er preget av en tiltagende individualisering, der slekt antas å ha mindre betydning (Giddens 1991). Samtidig finnes det en åpenbar familisme, slik Sørhaug (1995) benevner vårt samfunn. I antropologien har også selvforståelsen i uttrykk som «blod er tykkere enn vann» i Vesten ført til en debatt om en ureflektert etnosentrisk selvforståelse om biologiens selvfølgelige forrang i fortolkning av fremmed etnografi om slektskap (Smedal 2001).

I jussen finner vi for eksempel pliktdelelse som viser klart slektskapets privilegium. Det vil si at minst to tredeler av alt foreldre eier inntil et visst beløp skal overdras til barna. I tillegg overføres det store verdier til barna i form av tjenester og gaver mens foreldrene lever. Spørsmålet er da om disse to forestillingene eller idealene er motstridende: Er det individualistiske idealet i konflikt med at det overføres verdier fra foreldre til barn etter de har etablert hushold, og evt. på hvilken måte? Finnes det ansvarsrelasjoner utenfor eget hushold som også er forpliktende? Tesen denne artikkelen finner støtte til er derfor

denne: Plikten til å hjelpe egne barn varer livet ut.

Et hushold kan defineres som et sted, med felles tak, felles produksjon, felles måltid, felles budsjett og omsorg for husholdets til enhver tid eksisterende medlemmer. Husholdet er delvis definert som et hjem og delvis som en autonom økonomisk enhet. Det er altså både en sosial enhet bestående av alle mennesker som bor sammen (under samme tak), og et arbeidsfellesskap. Enheten kan være en leilighet, hus, et mobil hjem, noen rom eller et eneste rom. Medlemmer i husholdet kan være en eneste familie, en person som lever alene, to eller flere familier som bor sammen, eller en gruppe.

Det er vanlig å skille mellom familie og hushold ved at familien representerer reproduksjon, mens husholdet representerer produksjon, et arbeidsfellesskap som også tar ansvar for andre personer (Rudie 1969). I Norge er såkalt neolokal bosetning en ideell norm. Det vil si at det nye paret etablerer et nytt sted å bo, uavhengig av deres slektstilhørighet. Dette til forskjell fra ulike andre samfunn, der det forventes at paret etablerer seg ved hennes slekt (uxorilokal), eller hans slektssted (virilokal). Praksis, derimot, viser mer ambilokal bosetning, det vil si at paret velger bosetning nær et av slektsleddene av praktiske og økonomiske årsaker (Døving 2003). Det kan være muligheten til arbeid, tomt eller hus. At bolig kan være knyttet til begge ledd i form av valg er typisk for bilateralt slektskap, det vil si at man også regner slekt fra begge ledd.²

I etnografien finnes det en mengde ulike variasjoner for hva som er den vanlige formen for hushold, som regel knyttet til familie og slekt. Det bilaterale slektskapssystemet, der man regner slekt gjennom både far og mor, bruker gjerne huset for å skape eksklusive grupper. Man kan godt betegne Skandinavia's slektsorganisering som husbasert i Claude Lévi-Strauss' forstand (Lévi-Strauss 1988, Daugstad 1999). Familien som kooperativ gruppe mani-

festeres i huset som en slags moralsk person. Hus er både en emosjonell metafor og organiserer familiens rettigheter og plikter. I motsetning til hva som er tilfelle i unilineære slektskapssystemer vil egos slekt i prinsippet være ulik de andre som er inkludert i det prinsipielle slektskapet, med unntak for søsken med samme foreldre. Selv søskenbarn blir ikke del av én unik slektsgruppe. Gruppene kan dele medlemmer, men hver gruppe kan ha medlemmer som ikke er del av andre grupper. Dette gjør den konjugale enheten, altså kjernefamilien, sterk selv om den ikke utelukker slektsnettverk (Fortes 1969).

I den klassiske sosiologisk forståelsen av velferdsstaten regner man tre ulike måter å ordne livsopphold på i moderne statssamfunn: Fra markedet (eget arbeid), gjennom familie/slekt og/eller gjennom staten i form av fellesskapets ytelser, som for så vidt korresponderer med Polanyis (1957) distribusjonsformer; marked, redistribusjon og gavebytte. I tillegg finnes det overføringer fra et sivilt samfunn med et formelt eller uformelt naboskap. Likevel er forskning innen økonomi i moderne samfunn stort sett basert på individets forhold til markedet, med en underliggende rasjonell aktør som prinsipp – eventuelt med maktstudier av hindringer for individenes tilgang til markedet. Den antropologiske forskningen i Vesten har i liten grad forholdt seg til levedyktighetsstudier på husholdsnivå, og jeg har ikke funnet noen fra Skandinavia.³ Jeg vil derfor ta utgangspunkt i Stennings (1969) klassiske «Household viability among pastoral Fulani». Her viser han hvordan husholdets levedyktighet hos fulanifolket er avhengig av arbeidskraft og kontroll over andre økonomiske ressurser (som i praksis betyr tilstrekkelig buskap) over tid. Husholdets viabilitet endres i hele løpet, og har en naturlig høyde rett før barna etablerer eget hushold. Motsatt er husholdets utsatte periode nettopp nyetableringen. Og selv om kvegnomader i den østre delen av Sahelbeltet ikke har samme ervervs-

grunnlag som skandinaver, viser vårt datamateriale at husholdets levedyktighet endres over tid, og har mange trekk som sammenfaller med fulanienes.

Med utgangspunkt i et større kvalitativt datamateriale vil jeg her vise hvilke typer overføring som finner sted mellom foreldre og barn, hvilke ideologiske problemer som er knyttet til slike overføringer og analysere problemstillingen vedrørende vedvarende forpliktelser ovenfor voksne barn. Det er også funnet store forskjeller i materialet mht. sosial stratifisering. Sosial ulikhet vil derfor også bli behandlet. Migrasjonstilværelse gir også store utslag i forhold til problemstillingen, fordi immigrantene som er intervjuet har foreldre i et annet land, og snarere har forsørgerforpliktelser overfor dem.

Materiale og metode

Data er hentet fra det nordiske prosjektet *Ut-satthet og forbruk i de nordiske velferdssamfunn*. Materialet består av 3x25 semistrukturerte intervjuer av barnefamilier fra hhv. Oslo, Malmö og København (Bonke 2005). Hovedproblemstillingen i prosjektet var knyttet til forbrukets betydning for sosial deltagelse i storsamfunnet blant ulike grupper. Det ble aktivt plukket ut antatte utsatte grupper og mer etablerte middelklassefamilier med barn i barneskoletrinnet. Kriteriene er dels etter objektive karakteristika som inntekt og eierforhold til bolig, og dels etter subjektive kriterier eller opplevd ut-satthet. Datasettet er derfor organisert i etablerte (E) og utsatte (U) og i koder for hvert enkelt land hhv. D (Danmark), N (Norge) og S (Sverige). I teksten vil intervjusitater benevnes med for eksempel D1E, D1U osv. Jeg har i presentasjonen av materialet beholdt benevnelse-ne fordi aspekter vedrørende familienes økonomi gir muligheten for å tolke mulige forpliktelser i forhold til klasse og sosial ulikhet. Intervjuene ble foretatt i løpet av 2003. I de fleste tilfelle var det mor som ble intervjuet, i noen tilfelle far og i noen få tilfelle begge.

Informantene i det svenske og norske materialet bruker stort sett slektskapsterminologien «mor»/«mamma» og «far»/«pappa» på sine foreldre. I det danske brukes som regel termen «foreldre». I teksten under blir derfor termene «foreldre/mor/far» like gjerne brukt om besteforeldrene som informantene, som er mellomgenerasjonen, alt etter som konteksten tilsier det. Og barn blir da brukt om både informantene og de små barna. For å være presis og for å unngå misforståelser, bruker jeg de antropologiske standardbetegnelse-ne «S/D» («son»/«daughter») for sønn, datter, «M/F» («mother»/«father») for mor, far eller foreldre og «MM/MF, FM/FF» («mother's mother»/«mother's father», «father's mother»/«father's father») for mormor, morfar, farmor, farfar og besteforeldre for å presisere generasjonsnivåene. Begrepet «besteforeldre» er både en ideologisk og generasjonsspesifikk teknisk term, noe jeg vil komme tilbake til. Før jeg presenterer materialet, vil jeg trekke fram to relevante kontekster. Den ene er individets forrang i loven, den andre er forholdet mellom livsløp og generasjon.

Diskrepansen mellom individ og hushold

Lov om sosiale tjenester (1991, sosialtjenesteloven) i for eksempel Norge er formulert med *individ* som universelt prinsipp. I loven står det at den har som formål å a) «fremme økonomisk og sosial trygghet, å bedre levevilkårene for vanskeligstilte, å bidra til økt likeverd og likestilling og forebygge sosiale problemer», og b) «bidra til at den enkelte får mulighet til å leve og bo selvstendig og til å ha en aktiv og meningsfylt tilværelse i fellesskap med andre.»⁴ Prinsippet for til-delning av sosialhjelp er altså individuell. Men det blir tatt hensyn til «forsørgerbyrde». Det vil si den plikt enkeltindividet har til å forsørge barn og ektemake. Dette betyr at alle kjernefamiliemedlemmer i husholdet tas inn i regnskapet, slik at det i praksis er husholdets totale inntekt som legges til grunn, og ikke individets.

I prinsippet skal de økonomiske evnene blant husholdets andre medlemmer, som også kan være i familie: søsken, foreldre, eller andre myndige personer, ikke legges til grunn for sosiale ytelser når man er myndig. I følge min informant fra et sosialkontor bruker sosialkontorene i Norge sosialtjenesteloven § 4-1. Opplysning, råd og veiledning som en hjemmel for å legge individets familiemessige økonomiske tilknytning til grunn når det søkes sosialhjelp. Der står det at «Sosialtjenesten skal gi opplysning, råd og veiledning som kan bidra til å løse eller forebygge sosiale problemer.» På den måten vil sosialkontoret – av budsjettøkonomiske og/eller politiske grunner – i praksis sørge for at individet kan få støtte fra andre enn det offentlige, som regel familien. Men individet er ikke forpliktet til å gi opplysninger om foreldres inntekt, og sosialkontoret har ikke krav på den type informasjon.

Forsørgerforholdet mellom individ og hushold er altså ikke avklart i loven. Forsørgerpliktene er kun knyttet til ens avkom i rett nedadstigende linje (livsarvingene) under myndig alder (barn) i første ledd, og til juridisk slektskap i første ledd (ektemake). Andre familiære relasjoner, enten av blod eller inngifte, er det ikke knyttet juridiske forpliktelser til. Det betyr at et individ på atten med døende styrtrik mor, boende i et rom, definert som hybel i morens hus, i prinsippet kan ha krav på sosialhjelp. Lovens sedvane – presedens – viser dermed til uklare forpliktelser: Prinsipielt viser loven til autonomi, men praksis viser det selvfølgelig i at Røkes barn ikke skal motta sosialhjelp.

Ut fra lovens presedens synes det som et underliggende premiss at kjernefamilien er husholdets naturlige enhet. Spørsmålet er da om det finnes andre ansvarsrelasjoner utenfor husholdet som også er forpliktende, og hvordan disse i så fall kommer til uttrykk.

Livsløp og generasjon

Begrepet generasjon har med sine to betydninger, kohort og familiær status i livsløpet, blitt sam-

menblandet, men som Arber og Attias-Dunfut (2005) argumenterer, er hvert medlem i en kohort også knyttet til andre individer gjennom slektskapsbånd. Siden familiær status og kohort ofte sammenfaller er det lett å tro at systematiske generasjonsskiller i for eksempel arbeidslivet er analoge til systematiske generasjonsforskjeller i familier. Det er derfor viktig å skille begrepene slik at de ulike analyser blir koherente. I denne artikkelen er det den familiære generasjonsflyten som analyseres.

Empirien tyder på at den økonomiske relasjonen mellom informantene (barnefamiliers voksne) og deres foreldre ikke opphører når barna blir voksne (juridisk) og flytter hjemmefra. Det synes som om det til statusen «foreldre», «mor/mamma» eller «far/pappa» hefter visse plikter som ikke konkurrerer med den juridiske kategorien myndig (verge, forelderansvar). Plikt til å hjelpe synes med andre ord å være en kulturelt normert vedvarende forpliktelse, selv om barna er voksne.

Den enkeltes økonomiske uavhengighet øker gjennom livsløpet, og er ulik i ulike sosiale strata (Jones 1992). Når man blir myndig, eller når man etablerer bo, blir man ikke automatisk økonomisk levedyktig. På den ene siden blir man myndig, juridisk rettsperson i en alder av 18 år, men halvparten av alle nittenåringene lever samme med foreldrene, mens 90 prosent har flyttet når de fyller 25 år (Lappegård & Brunborg 2004).⁵ Men som Lappegård og Brunborg skriver: «Flytting hjemmefra er i mange tilfeller ikke en absolutt begivenhet, men heller del av en prosess. Mange bor for eksempel hjemmefra i perioder for å gå på skole eller studere, men vender tilbake til forelderhjemmet i feriene. Når vi ser på tall som viser den endelige utflyttingen, er alderen noe høyere». Fra et feltarbeid i Østfold fant jeg at det ikke var uvanlig at mødre flytter tilbake til barndomshjemmet ved for eksempel ekteskapsbrudd, og verken kårinstitusjonen eller generasjonsboliger var uvanlige fenomener (Døving 2003).

Atskillelsen mellom barn og foreldre er altså uklar. Det finnes også ordtak som sier «man er alltid barn av sine foreldre», og leser man andre deler av jussen, synes det klart at minst to tredeler av alt foreldre eier skal tilfalle barna når de dør gjennom forpliktende arv, og det er heller ikke lov å forfordele barna.⁶ Slik Jones (1992) viser, er det stor forskjell mellom grupper i moderne samfunn for hvor økonomisk uavhengige barna blir, og når de blir økonomisk uavhengige. Dette gjelder både individuelt og i forhold til klasse. Gitt den sterke individualismen kombinert med det som kan kategoriseres som en barnekultus, er det påfallende at det ikke finnes noen form for overgangsrite som bekrefter at bånd til foreldre skal brytes. Bryllupet er det nærmeste man kommer, og dette ritualet har en klar neolokal norm, som altså gjør at man forventer autonomi.

Det er rimelig å tenke at hushold i alle samfunn har viabilitetssykluser, men både størrelsen på hva som regnes som gruppen eller husholdet, og hvilke ideologiske verdier som er gjeldende varierer betydelig. Hos Stennings fulani er husholdets viabilitet en forventet prosess, som for dem gir seg utslag i en delvis overlappende sammenslåing mellom farens og sønnens hushold (i et patrilineært system). Dette fører til avhengighet for sønnens del, og tilsvarende kontroll over lån og gaver fra faren. Selv om sønner i prinsippet bør etablere eget hushold når de venter sitt første barn, tar det tid før de er i stand til å erverve en levedyktig buskap, og arbeidskraft til å drive den. Stenning finner at det tar omtrent fem–seks år: «This is the period in which a boy will grow to the herding age» (Stenning 1969:129). I denne perioden kan han til og med bo hjemme hos sin far (FF) hele året, helt til han har bygget opp tilstrekkelig mengde levedyktig kveg til å være selvbergende. Han kan også skaffe hjelp ved å låne av andre i patrilinejen, eller kjøpe kveg på markedet, men det krever igjen tilsvarende ressurser.

I det offentlige ordskiftet og i mye sosiologisk litteratur, tenkes det ofte at moderne mennesker

er løsrevet fra slekts- og klansbånd. I dagligtalen finner vi denne selvforståelsen igjen i utsagn som «før var vi familieorienterte, mens i vår moderne kultur er vi blitt individualistiske.» Tolkningen av denne narativen med den upresise tidsbenevnelsen er imidlertid både positiv og negativ: Før hadde man samhold, nå er det egoisme, men vi har frihet, og er ikke tvunget til å utføre familiære forpliktelser. I vår kultur er det imidlertid en klar individualistisk ideologi som forventer en oppdragelse til selvstendighet (Gullestad 1996).⁷ Barna skal oppdras til individuell autonomi. Dette idealet er ikke uproblematisk når praksis viser at verdier overføres direkte fra foreldre til barn etter de har etablert eget hushold. I intervjumaterialet ser vi flere indirekte bindinger mellom ulike generasjoner. Og vi ser også at de gjensidige relasjonene underkommuniseres.

En annen kontekst som synes viktig er at folk lever stadig lengre, og det vil si at det blir større sannsynlighet for at man kan ha et nærmere forhold til sine besteforeldre. For hundre år siden var forventet levealder om lag 50 år og nå er den om lag 80 (i Norge 77 for menn og 81 for kvinner).⁸ Systematisk økning i levestandard, bortfall av den mer agrare virilokale bosetningen og tilsvarende mer rendyrket kjernefamiliebosetning, tokarrierehushold og offentlig tilsyn av barn til hverdags, er faktorer som totalt minsker betydningen av besteforeldrenes deltagelse i den daglige omsorgen. I tillegg er både infrastruktur og kommunikasjonsmidler kraftig utviklet, slik at besteforeldrenes mulighet til å ha sosialt samvær er betydelig forbedret. Disse fenomenene bør ha økt innvirkning på både de praktiske og ideologiske generasjonskontaktene.

Begrepene «voksen» og «barn» har også helt klare konnotasjoner som kommer tydelig fram når de er brukt metaforisk utover familietilknytning. Barn refererer til en umyndig person. Begrepet voksen, derimot, er synonymt med det juridiske begrepet myndig – altså en person som er ansvarlig både for eget og andres liv. Selv

om «Det fylte 18de år skal være Kongens myndighetsalder», som det står i *Lov om Kongens myndighetsalder* (1921), er begrepet knyttet til både subjektivt og objektivt livsløp. Spørsmålet «når ble du voksen?» besvares med en subjektiv opplevelse av når man selv tok ansvaret for eget liv. Det å være «barnslig», altså metaforisk barn, er nettopp å opptre uansvarlig. Begrepet «voksne barn» er derfor en herlig selvmotsigelse i språket som kulturen rommer en praksis for: Myndige personer som ikke klarer seg selv og som foreldrene (derfor) må passe på.

Overføring av varer, tjenester og penger mellom generasjoner

Selv om det altså finnes en ideologi om å klare seg selv, mottar de fleste i Norge støtte eller praktisk hjelp av foreldre (Hellevik 2005). Overføring av verdier skjer på mange måter, både gjennom direkte materielle goder (varer) og ulike typer ytelser (tjenester) som kommer direkte fra foreldre, eller der foreldre har betydning for overførselen. Vi kan skille mellom de materielle overføringene, de rene monetære overføringer, tjenesteoverføringer og nettverks- eller informasjonsoverføringer. I det følgende vil jeg vise hvordan ulike overføringer kommer fram i vårt materiale.

Overføring av varer

I studien av konsum kom overføring av varer fram som den enkleste og tydeligste formen for flyt mellom foreldre og barn. Årsakene til det er nok at spørsmålsstillingen i intervjuguiden mest var rettet mot konsum, ikke generell opprettholdelse av husholdet. Eksempelet under er en etablert familie (N1E) som forhandler på denne måten med sin mor (MM) om en stekeovn:

... først så har jeg betalt etterutdanninga mi som er på 3000, så gikk tørketrommelen, og det er greit – du må ikke ha tørketrommel, så kommer hun eldste og sier at hun måtte ha bril-

ler da – hun ville selvfølgelig velge de dyreste brillene, (...) ja, og så kom jeg hjem – og så røyk steikeovnen. Så da ringte jeg til mor, da vet du (hun ler), og jeg fortalte det – og hun sier bare «stakkars deg» og sånn – og så hadde naboen en gammel ovn da, så vi fikk låne den – og så tok det to–tre dager vel, så ringer faren min. «Du, møt meg om 20 minutter på Elkjøp».

Hun starter med å fortelle at hun «hinter», hun viser ovenfor sine foreldrene at hun trenger deres hjelp. Hun spør ikke direkte, men gjør det likevel helt klart. Det er altså et moderat lojalitetspress, som foreldrene selv skal ta stilling til. Mores (MM) svar, «stakkars deg», viser klart til omsorg, og den underordnede posisjon dattera da har som barn. Latteren som kommer fram i intervjuet kan kanskje referere til et antatt krav om at hun burde vært selvhjulpnen ovenfor intervjueren. Latteren er avvæpnende og forsterker det litt usikre og barnslige i relasjonen med moren. Farens direkte kommando viser til handling og kan også tolkes som legitim autoritær relasjon. Foreldrene (MM/MF) tar seg av barnet (M) sitt. Et typisk trekk er handling av mat. Mange informanter, særlig kvinnelige, drar på handletur med sine mødre. På spørsmål om informanten får hjelp eller støtte fra familien blir svaret:

Mamma hjelper meg mye. Hun kjøper klær til barna innimellom. Og så handler hun til meg når hun handler til seg selv. Og da kommer hun med kaffe, kjøtt ... sikkert for tusen kroner i måneden (SU3).

Et annet typisk trekk er at overføringene ofte skjer over hodet på de voksne barna (M/F). Det vil si at besteforeldrene gir gaver direkte til barnebarna (S/D). Slik kan det overføres verdier til barna (M/F) uten at det behøver å gå på bekostning av de voksne barnas husholds autonomi og autoritet. DE21 gir et godt eksempel på det:

– Min kone er enebarn, så der sitter pengene litt løst. Så vi kan ikke alltid si at det er vi som kjøper det. De gjør det jo også gjerne.

– Dere kjøper også klær til barna?

– Ja. Og så har vi et familiemedlem som arbeider i en klesforretning, så der har vi fått masse klær til halv pris.

Klær er en typisk gave, og hos DE21 er det både besteforeldrenes posisjon og tilgang til slektsnettverket i forretning som gir betydelige overføringer. Legg merke til slektsreferansen i termen «vi» som hentyder til mer enn kjernefamilien som kooperativ enhet. For de som ikke har god råd blir samarbeid mellom ulike besteforeldre en mulighet når man skal ha noe ekstra:

Noen ganger har vi flaks, om de [D/S] trenger en sykkel, får de kanskje det fra mormor, eller så forsøker vi å samarbeide med deres mor [gift på nytt]. Da betaler deres mor en del, min mor en annen, mormor litt til, og da klarer vi å skrape sammen nok penger, og kan gi dem det de behøver eller en større og finere presang (SU11).

Her ser vi hvordan foreldrene (M eller F) er ansvarlige for forhandlingen mellom ulike besteforeldre for å skaffe barna (S/D) det de trenger når det skal være noe ekstra. Gjennom økende skilsmisser har man fått både tendenser til seriemonogami og matrifokale hushold, det vil si morssentrerte hushold med svak eller fraværende far (Døving 2003). Blant de utsatte er «enslige mødre» en viktig kategori. Sørhaug (1995) antar at det utvikler seg forskjellige tendenser i ulike klasser, mot seriemonogami blant middelklassen og mot matrifokalitet blant relativt fattige familier: Seriemonogamiet kan medføre flere fedre (farsfigurer), mens matrifokalitet altså kan innebære fravær av fedre. Dette er det samme mønsteret som er vanlig både i deler av Karibia

og i urbane strøk i Storbritannia (Smith 1996). I seriemonogame familieformer kan barna ha doble sett foreldre, og dermed også doble sett med besteforeldre. At barn har flere aktive besteforeldre i live kan ha stor betydning for graden av overføring av verdier mellom generasjonene. I vårt materiale er enslige (mødre) med fraværende far vanlig. I en slik situasjon blir foreldrene (MF/MM, FF/FM) ekstra viktige.⁹ Det samme finner Morner (2003) i en større studie av avhengighet blant alenemødre. Særlig viktig blir besteforeldrene når barna er små, men relasjonen er avhengig både av foreldrenes alder, avstanden til dem og om relasjonen er god.

Ytelser i form av tjenester

Ytelser i form av tjenester er også en typisk overføring av verdier. Tjenester synes lettere for våre informanter å behandle og forklare enn varer og monetære overføringer. De blir sjelden regnet som direkte inntjening, men snarere som uttrykk for en kjærlighetsrelasjon. Besteforeldre klipper barna og hjelper til med både bursdager og andre store fester. De utfører tjenester som barnepass, kakebaking eller oppdekking. På spørsmål om hvordan det er med barnehage svarer flere at de har stått lenge på venteliste, og at de har «mamma som kommer». Tilgangen til foreldre gjør at fravær av barnehageplass ikke blir prekær. I eksempelet fra SU3, med en enslig mor, blir besteforeldre viktig når hun ikke har barnehageplass:

Hun er hos mormor, farmor og siden hos faren sin, han jobber ofte i helgene, så han har fri mandag, tirsdag og onsdag, så da har han henne...

Stort nettverk av forpliktete besteforeldre gjør at barnepass kan ordnes uformelt.¹⁰ Foreldrenes (MM/MF, FM/FF) utdanning og nettverk gir dessuten ulike typer goder som kan trygge familien. NE2 under har en svigermor som er lege og en svigerfar som er tannlege:

... har vært veldig kjekt, nå har han slutta å praktisere men, men han ser jo over og kan kanskje anbefale ting og, og farmor kan vi bare ringe til så kommer hun ned fra jobben, kommer ned hvis det er noe. Skrive ut en resept og, så det er veldig ålreit i forhold til ungene altså. Det å kunne ta en telefon når en lurur på noe, liksom.

Selv om tannlegen ikke betyr den store utgiften for denne etablerte familien betyr sikkerheten mye.¹¹ Fravær av sikkerhet er nettopp et klart skille mellom de etablerte og de utsatte.

Tilgang til gratis feriested

Ferien og bruk av fritid er et av de områdene i materialet som skiller de etablerte og utsatte mest. Det er generelt et område der klasseskiller kommer best til uttrykk. Uansett økonomisk status er familien det vanligste reisemålet, men de etablerte har langt flere muligheter, og kan velge mellom å reise på hytter eller ut av landet. De utsatte er langt mer avhengige av familien. Mange av de utsattes foreldre har lite å tilby, og mange er i konflikt med sine foreldre. Innvandrere har heller ikke foreldrene i nærheten, og bruker mye ressurser på å spare til reiser til hjemlandet. Tilgangen til foreldre i live eller i nærheten fører til gjensidige relasjoner som kommer kjernefamilien til gode i form av betydelige besparelser på fritidsutgiftene. N5E forteller for eksempel at ferie er synonymt med å reise til sine foreldre som bor langt unna. Det økonomiske aspektet blir formulert slik: «Og da er det reisen som tar, men oppholdet der borte er nesten gratis, hos mor og far.»

På spørsmål vet informantene at feriereisen til egen mor og far innebærer en klar besparelse for eget budsjett. De bor gratis i ferien. Det er bare reisen som koster. Ønsket om å reise til foreldrene begrunnes imidlertid ikke med økonomiske motiver. DE22 forteller at hun liker å være hos sine svigerforeldre som har hytte på Sjælland. De er der minst annenhver helg fra

april til oktober, og informantene forklarer det med at hun er glad for det fordi de kan komme seg vekk fra boligen i byen. Likevel er det ikke tvil om at disse turene har økonomiske implikasjoner, når fritidsreiser eller ferie ellers er en stor utgift.

Overføring i form av penger

Direkteoverføringer av penger ser ut til å være den form for overføring som i størst grad er ideologisk problematisk. Der overføring i form av varer blir gitt innenfor gaveøkonomiens rituelle gjensidighetsrelasjoner, og tjenester gjerne begrunnet med sosial nærhet, er penger vanskeligere å overføre uten at normen om selvstendighet blir brutt. Slik NU13 viser når hun forteller at selv om moren ofte kommer med en tusenlapp, liker hun heller å kjøpe ting til datteren og komme med varer. I DE22 finner vi også at moren har «lagt ut», og informantene vil gi inntrykk av at relasjonen er gjensidig. En rimelig tolkning er at det ligger en hierarkisk enveisflyt som blir underkommunisert. I eksemplene under ser vi hvordan penger transformeres til gaver for at det skal være lettere både å gi og å motta:

– Jeg har snakket med andre hvor det er sånn at plutselig kan moren eller faren komme med to tusen kroner?

– Akkurat sånn ja, det har vel hendt at jeg har fått når jeg har vært på besøk hjemme i Rakkestad, så har det hendt at jeg fått en tusenlapp av min mor, «unn deg noe sjøl» eller «ta med dette her og bruk det på ferien deres», nå har dem akkurat vært her nå, så nå får jeg litt feriepenger, skal hjem snart, og da får jeg vel en tusenlapp eller to, tenker jeg. Men det er ikke sånn veldig ofte, det er bare fordi hun har lyst til å gi det, det er sånn utenom, de kjøper ofte gaver til oss når vi har bursdag, da er det lite penger. (N2E)

– ... som kommer med pengegaver av og til?

– Ja, de trenger en del hjelp, farmor og farfar da, de er ganske skrøpelige nå, de har kjempestort hus og hage, så der er ungene stadig oppe og gjør et eller annet, og da får jo ungene betalt da. Kan få en hundrelapp ved å ha vært der to timer. Så det blir den eneste formen for inntekt de har da. Men de er litt rause og slenger på litt, lommepenger. (N1E)

Vi ser at N2E forteller at det er bare fordi «hun har lyst til det» – det skal altså ikke være en forpliktende overføring – og at det å gi helst skal komme i form av gaver til bursdag, eller overført til barnebarna. I det andre eksempelet legger foreldrene (MM/MF) vekt på at gjensidighetsrelasjoner skal komme i form av arbeid, ikke forpliktende ytelser i form av å forsørge barna, men de er tydeligvis rause med lønna. Dette ser ut til å være en legitim overbetaling, men da med den oppdragende arbeidslinja som prinsipp, noe som ikke er overraskende gitt en skandinaviske livsanskuelse.

Penger er ikke lett å motta, og det synes klart at de oversettes til lån eller gave. I DE23 kommer det fram følgende interessante utveksling, der intervjueren påpeker at de har fått midler fra familien:

I: Så lurte jeg på om dere gir eller får pengegaver. Hvis for eksempel foreldrene deres hadde bruk for hjelp – eller omvendt?

F: Sjelden våre foreldre.

M: Vi har fått fra begge våre foreldre.

F: Jo det er riktig.

[...]

I: Jo og så var det svigerfar med bilen, men det var et lån...

F: Jo, jo [...] men begge våre foreldre sitter rimelig godt i det.

Her ser vi hvordan ekteparet enten er uenige om hvorvidt de har mottatt hjelp fra sine foreldre eller at mannen (F) underkommuniserer gavene. Når bilen blir trukket inn blir det heller ikke uten videre innrømmet at det kommer hjelp fra foreldrene. Overføringen argumenteres med at foreldrene «sitter godt i det», slik at det tydeligvis ikke skal dreie seg om en stor ytelse. Det synes ikke som om det er særlig tvil om at informantene anser at de både er og bør være økonomisk autonome, og kommuniserer, som flere andre, at overføringer av penger er noe som tilhører fortiden.

Krise

Mange henvender seg til foreldrene hvis de har et problem med å skaffe seg noe de trenger. Her er SE17 som forteller om sine praksiser hvis det skulle oppstå et problem. Hun snakker først om hvor lett det var å få lån, og når det blir spurt om hun har forsøkt å bruke andre kilder i tilfelle krise, svarer hun: «Nei, om det skulle skjære seg noe sted, så ville jeg bare si det til mine foreldre, eller hans foreldre eller min mormor.» Her ser vi at foreldrene er en av mange ulike instanser som familien kan få hjelp fra, og som vi ser har hun mange besteforeldre hun kan bruke. Denne familien er forsikret i dobbelt betydning. En helt annen situasjon finner vi hos de utsatte. NU8 svarer slik på spørsmål om hun har familie i nærheten som kan hjelpe henne:

... ja, jeg får penger av pappaen min når jeg er utafor, da, og så fikk jeg penger av pappa til jul, 2000 kroner, jeg begynte å grine jeg, jeg hadde ikke penger til julegaver, ingenting. Så fikk jeg 2000 kroner av pappa til å kjøpe julegaver til alle. Det var jøss, jeg har aldri fått penger av pappa.

Hun får, men som vi ser er beløpet forholdsvis lite. Et annet typisk trekk i materialet er at blant de utsatte er det mange innvandrere, og de har typisk ikke foreldre i nærheten som kan hjelpe dem i kriser.

Arv

Arv eller forskudd på arv er uten tvil et område som har stor betydning for forskjellene i materialet. Overføringer gjennom arv er statistisk betydelig, og kommer også klart fram.¹² Forskjellen i å ha «inngangsbilletten» til «boligmarkedet» er klart et skille mellom å være utsatt og å ikke være det. I eksempelet under får husholdet en tredel av kjøpesummen i forskudd på arv.

– Hvor mye måtte dere betale da?

– Vi hadde kjempeflaks. Vi ga bare 300 000 da. Så fikk vi 100 000 i avslag på arv da. Av foreldrene til mannen min. Nå står vi med halvannen million i hvert fall. Vi hadde kjempeflaks. (N7E)

Dette er typisk, og vi ser også at informantene er bevisst sin privilegerte situasjon. Hos DE19 kommer arv inn fra annen direkte familie. På spørsmål om informantene har fått lån fra venner eller familie svarer de at huset er kjøpt av en barnløs tante som hadde begunstiget dem i testamentet. I tillegg har de fått et avdragsfritt lån. Arveloven (Lov om arv m.m. 1972) begunstiger som nevnt familie i rett nedadstigende linje. På spørsmål om «indikasjon på pengeproblemer» blir arv av DE22 forskuttert på følgende måte:

Altså, vi var ute og kikket på et hus. Min kone hadde oppspart omkring 90.000 som vi kunne putte i budsjetten. Mine foreldre ville også være med og puttet inn 100.000 som arveforskudd. Det er selvfølgelig også et lån. Vi er omgitt av – vi har begge to... Jeg har også to brødre og vi har fått bilen, som kunne kjøpes ny – det er jo helt vilt. Det er en fantastisk flott bil vi er blitt

forært. [...] Så på den måten er vi innmari privilegerte.

Måten informantene argumenterer i sitatene over, tolker jeg som fravær av en klar diskurs om overføringens naturlighet. Selv om slike overføringer er vanlige omtales de som heldige – at det er «helt vilt» hva de har fått. Arven underkommuniseres med at det «selvfølgelig er et lån», som om det skulle betales tilbake. Arv og overføring mellom generasjoner, som burde være naturlige i et samfunn som har eiendoms- og arverett, blir altså sett på som unikt. Diskrepansen mellom praksis og holdning ser ut til å bunne i en forestilling om at slike overføringer ikke bør eksistere i et samfunn der alle skal være like.

Diskrepans mellom ideal og praksis

Materialet viser at uformelle overføringer er typiske og systematiske, og at de dekker mange områder. Det samme finner Hellevik (2005) basert på et representativt statistisk materiale. Hun diskuterer individualiseringen opp mot den praktiske og økonomiske hjelpen, og konkluderer med at «kontakt og opplevd nærhet mellom de to generasjonene viser at foreldre har en sentral plass i barnas liv etter at de unge har etablert egen husholdning» (ibid.:7). Hun finner ingen grunn til å støtte påstanden om at «velferdsordninger svekker familiemedlemmers tilbøyelighet for å hjelpe hverandre», og skriver at selv om det «det siste tiåret har blitt mer vanlig i den norske befolkning å mene at barn bør klare seg selv etter at de har flyttet hjemmefra [...], ser det i den samme perioden ut til at den faktiske støtten fra foreldre til voksne barn har blitt mer utbredt» (ibid.:188–189).

Vi har også funnet at overføringene underkommuniseres. Et klart trekk i materialet er at informantene refererer til sine foreldre både når de kommer inn på hvordan de har fått tak i varer, hvordan de har finansiert bolig, eller hvor de drar på ferie. Det er betydelige forskjeller

mellom de utsatte og de etablerte. Før jeg analyserer forskjellen mellom disse to kategoriene, vil jeg diskutere forholdet mellom det autonome idealet og de familiære forpliktelser.

Idealet i Norge er å oppdra sine barn til å klare seg selv. Her har det skjedd en klar endring fra oppdragelse til lydighet til oppdragelse til selvstendighet, slik Gullestad (1996) påpeker. Oppdragelse til selvstendighet starter i meget ung alder (Heilmann 2000).¹³ Det er rimelig å anta at denne ideologiske endringen gjenfinnes i kommuniseringen av overføringer av goder til de voksne barna ved etablering. Praksis viser at ambilokal bosetning er vanlig av praktiske og økonomiske grunner (Døving 2003). Man underkommuniserer den økonomiske årsaksforklaringen til fordel for en praktisk og ideologisk. Man skal klare seg selv og man skal stifte et nytt bo. Både individet og husholdet skal være autonomt, uavhengig av parets slektninger. Når vi ser våre data omkring etablering, tilgang til varer, penger og tjenester, er det ikke tvil om at det flyter slike goder gjennom slektsleddene, og at det i praksis foreligger forpliktelser til barna uavhengig av barnets alder. Ett funn er altså både at det finnes en ideologi om ansvar overfor voksne barn og at dette ansvaret underkommuniseres. Både overføringene og underkommuniseringen har, som vi har sett, fått mange former. Gaver til barnebarna er en måte å underkommunisere overføring av økonomiske verdier på, der barna (M/F) skulle vært selvforsørget.¹⁴ En annen måte er at pengeoverføringer formuleres som et lån som skal betales tilbake. Og tjenester blir overhodet ikke regnet inn i budsjettene. Å bruke begrepet «lån» fra foreldre om «arvefor-skudd» er et meget godt eksempel på et direkte paradoks når verdien uansett skal overføres. Ideologisk blir det dermed gitt et inntrykk av at barna har den samme relasjonen til foreldrene som til banken. I praksis derimot, er tilgang til slik kapital meget viktig for etablering.

Selv om det er bred politisk konsensus rundt arveretten og at blodsband både oppleves som

sterke og viktige – og har en klar folkelig legitimitet – ser det likevel ut til at overføringene ikke kan uttrykkes med selvfølgelighet i intervjusituasjonen. En mulig tolkning er at ættesamfunnets lojale jus og praksis ikke passer inn i den store moderne fortellingen om individuelt autonomi, der oppnådd status står høyere enn tilskrevet. Den manglende selvfølgeligheten bunner derfor i en følelse av at man ikke har gjort seg fortjent til en slik kapital. Informantenes forsøksvise undringer over hvorvidt de er privilegerte viser uansett hvilken lav grad av refleksjon som tilkommer fenomenet arv i Skandinavia.

I Stennings perspektiv kan man tenke seg at småbarnsfamilier er avhengige og dermed utsatte i seg selv. Det vil si at de skal opprette et neolokalt hushold, og da være autonome og forsørge seg selv. At neolokal autonom bosetning og autonome hushold først og fremst bare er et ideal, blir også våre intervjuer eksempler på. Et typisk trekk ved de etablerte er at de bor i nærheten av i hvert fall ett sett med foreldre (MM/MF eller FM/FF). Det vil i praksis si at det også finnes tendenser til en ambilokal husholdsstruktur. Og at denne nærhet er en forutsetning for et viabelt hushold ved at særlig bestemødre hjelper til med barnepass, er tilgjengelige for daglig handel, og bistår ved kriser.

Typisk for mange immigranter i vårt materiale er at de forklarer en forskjell fra Norge og eget hjemland i termer som «Der vi kommer i fra regner vi ikke penger» eller «Han er mitt blod, vet du». Disse utsangene viser en klar selvrepresentasjon der man setter slekt framfor samfunn. Familie er slik sett også et ideologisk begrep som omslutter forpliktelser. For de skandinaviske husholdene blir blodsrelasjonen kommentert som like selvfølgelig, men på andre måter, som ved at besteforeldrene er glade i barnebarna, at de er godt stilte eller at det er et lån. Det typiske er at familien er den sfæren der tjenester ikke skal gjenyttes med penger. Det er altså samme praksis, men uttrykt ved individuelt valg og kjærlighet framfor naturlige familiære forpliktelser.

Hvem man er i familie med er nettopp knyttet til blod. Slik Schneider (1968) deler slektskap i jus og blod, ser vi også i vårt materiale hvordan inngifte først og fremst er en juridisk relasjon, mens blodsslekt har man forpliktelser til hele livet. De samme regler gjelder ikke juridisk slekt – altså de affinale relasjoner som kommer inn gjennom ekteskapet. DE20 er et godt eksempel på det: «Før i tiden, så fikk jeg alltid hjelp av min svigerinne. Men hun har blitt min eks – min bror har akkurat blitt skilt, så – men hun var veldig flink til å hjelpe meg.» Selv om relasjonen er nær og overføringene mange til barnas (M/F) familie, endres disse ved skilsmissten, og tidligere forpliktende relasjoner blir borte. Hun vil fortsatt ha dem til sin bror, men ikke til en ekssvigerinne. Man er likevel indirekte bundet, da egos barn er i blodsrelasjon til egos ekssvigerfamilie.

Et interessant trekk er hvordan det foreldre gir til barn forklares med «gaver». Selv om gaver til både beslektede og ubeslektede er klart definert i arveloven er den folkelige skandinaviske forestillingen at gaven er fri. I vårt materiale viser gaven fra besteforeldre til både barna og barnebarna til en kjærlighetsbekreftelse. Det vil si at besteforeldre skal få igjen i form av nærhet og affeksjon. I jussen derimot, er gaven klart definert som en del av arven, med klare grenser. På den ene siden refererer det som er beskrevet i jussen til rettferdig fordeling, men samtidig innebærer gavens frihet at man bør ha rett til å gi det man vil. Og forestillingen om gavens frivillighet skjuler de økonomiske overføringer og pliktrelasjoner.

Det ser ut som et affektivt ideal overskygger den økonomiske avhengigheten. I et studie i Østfold om sjokolade finner jeg at besteforeldrene gjerne har en type *joking relationship* til barnebarna (Døving 2003). De har ikke, og bør ikke ha, en direkte oppdragende funksjon, og kan derfor gi luksusvarer uten at det bryter med plikten foreldre har til å gi riktige og sunne ting. Dette materialet har flere eksempler på at beste-

foreldrene gir store og fine luksusgaver, og er for foreldrene (M/F) «greie å ha». På samme måte som hos Radcliffe-Brown (1979) viser denne spøkefulle relasjonen til en som ikke har direkte ansvar til barnas oppdragelse. En mulig årsak og konsekvens av dette fenomenet er at penger – særlig i vesten – kleber mer (Parry & Bloch 1989), og derfor må kamoufleres. Direkte monetære overføringer oppleves mer som subsidier av husholdet enn affektive gaver over en generasjon. Dette kan også være en årsak til at arv blir spesielt vanskelig å ta i mot.

Datamaterialet viser at ættesamfunnets struktur og jus underkommuniseres. Autonomi-ideologien fører til at det er gjennom personlig karriere eller familiens ekspressive estetiske uttrykk man får status. Familien er ideologisk knyttet sammen gjennom kjærlighet, som blir ekteskapets norm. Middelklassens individfortelling som dominerer opinionen ser ut til å undertrykke en åpen debatt om arv. I jussen, derimot, ser man ættestrukturere langt klarere. I et samfunn med en arverett som er organisert i rett nedadstigende linje – og der denne i tillegg er pliktorientert uten testamentarisk frihet, er det påfallende og merkelig at dette skal være ideologisk problematisk. Slik jeg tolker det ligger årsaken i ideologien om autonomi, og i den store fortellingen om endringen fra det kollektive familieorienterte bondesamfunnet til modernitetens individuelle karriere.¹⁵

Både individet og husholdet synes overdrevet analysert som økonomisk autonom enhet i forhold til kjernefamiliens viabilitet, der behovet for slektsnettverket i praksis er stort. Vi har funnet en systematisk viabilitetsyklus lik den som pastorale nomader på den afrikanske savanne framviser. Men der fulaniene er bevisst den gjensidige avhengigheten mellom generasjonene og de ulike livsfasenes økonomisk utfordringer – og dermed ser overføringer av økonomiske ressurser som en selvfølge – skal kjernefamilien i Skandinavia ideelt sett være selvbergende (selv om mange vet at det ikke foregår på den

måten i praksis). Med bakgrunn i en slik ideologi må overføring av verdier kamufleres som affektive relasjoner og gaver. Den utvidede kjernefamilien er ikke ansett som et arbeidsfellesskap med gjensidige definerte plikter og rettigheter. Selv om vi i jussen finner klare rettigheter gjennom arveretten, er ikke statusenes plikter like diskursivt formulert. Det synes snarere som om pliktene formuleres som en kjærlighetsrelasjon mellom besteforeldre og barnebarn. At overføringene skjer over hodet på en generasjon – fra besteforeldre til barnebarn – er slik sett både en måte å omgå det ideologiske kravet til kjernefamiliens autonomi på, og samtidig å etablere sterke bånd over ett generasjonsledd. Dermed gis den eldste generasjon innflytelse – på samme måte som hos fulani. Sjokoladerelasjonen mellom besteforeldre og barnebarn overskygger altså den økonomiske relasjonen mellom foreldre og voksne barn.

Ulikhetens mulige reproduksjon

Datamaterialet viser at overføringer mellom generasjonene er selvfølgelig, og at de som har mest får mest. De utsatte forklarer overføringene som svært viktige for å få endene til å møtes, mens de etablerte forklarer overføringene som flaks eller uttrykk for kjærlighet mellom barnebarn og besteforeldre.

På den ene siden kan en god relasjon til foreldre, eller foreldre i live og/eller i nærheten synes å være en faktor som kan definere et hushold som utsatt eller etablert. På den andre siden har forskjellen i foreldrenes (MM/MF og FM/FF) betalingsdyktighet stor betydning, og jo mer drypper på barna (M/F). Men forholdet til kapital kan også sees klassifikatorisk, slik vi på mange måter gjør ved å klassifisere folk i etablerte og utsatte grupper. Tilgang på kapital har historisk vært et viktig kriterium for å definere klasse. Når en stadig større andel av befolkningen tilhører tertiærnæringen har den klassiske marxistiske klassesdefinisjonen, med kontroll over produksjonsmidlene, blitt mindre relevant

til fordel for en livsstilsorientert klassesdefinisjon – altså en endring fra *Kapitalen* til *Distinksjonen* (Bourdieu 1995; Marx 1995). Samtidig blir andre akkumulerbare kapitaler vel så viktige for individenes posisjon og karriere. Et vesentlig trekk i vårt materiale er imidlertid at de etablerte (eller middelklassen) har en liten, men vesentlig og systematisk opparbeidet økonomisk kapital som viser seg å være økonomisk viktig, og som skiller klassifikatorisk.

Ved homogami reproduseres tilgangen på økonomisk kapital gjennom giftemål. Det betyr at både det å være etablert og det å være utsatt arves. I et maktperspektiv blir derfor systematisk fornektelse av økonomiske relasjoner påfallende. Ideologien om autonomi kan dermed analyseres som en form for symbolsk makt som fornekker at husene og hotellene allerede er delt ut før man fødes inn i monopolspillet. En økonomisk teori som har den individuelle rasjonelle aktør som premiss i en spillteoretisk situasjon blir en økonomisk rasjonalitet som fornekker ættesamfunnets empiriske selvfølgelighet.

I materialet finner vi altså at det flyter større verdier innen de etablerte familiene, men også at blant de utsatte er hjelp viktig, skjønt med et annet omfang. Alle har forpliktelser, men verdiene er meget ulikt fordelt. Rikdom – og utsatthet – blir spesielt tydelig når vi ser på innvandrernes posisjon. De har ikke tilgang på kapital for å etablere bosted. De har færre forpliktende relasjoner som kan være dagmamma, eller som er forpliktet til å hjelpe til med bursdagskaker, eller hjelpe dem ved kriser. Det viser seg at mange innvandrere snarere har forpliktelser ovenfor egne foreldre. Konsekvensen blir da at det blir overført flere goder fra de som er i for eksempel Oslo ut til sine foreldre i utlandet, enn det de får igjen. Er man innvandrert vil man i utgangspunktet ikke være født inn i et lokalt slektskapsnettverk, og da blir det rimelig at man har liten tilgang til goder som feriehus, nettverk til å skape dugnad til å bygge eget hus, tilgang til uformelle goder eller barneklær.

Avslutning – en skammelig konsekvens
 En vesentlig forskjell mellom de etablerte og de utsatte er at kontakten mellom besteforeldre og barn og barnebarn hos de etablerte er preget av luksus, mens den er mer preget av nødvendighet hos de utsatte. De etablerte får større pengebeløp, men de går til ferier, større hus, ekstra fritidsaktiviteter eller gaver til barna. Og det er langt lettere for de etablerte å forklare gavene ved hjelp av den legitime termen «kjærlighet», altså som uttrykk for en affektiv relasjon mellom barn og foreldre. De utsatte, derimot, er mer avhengig av overføringene for å dekke nødvendige behov som klær til seg selv, tannlege og til og med penger til mat.

Underkommunisering og mer eller mindre bevisst tilsløring av den økonomiske betydningen av overføringen tolkes her altså som et tegn på at kjernefamilien (og individet) burde være økonomisk selvstendig i tråd med sterke normer om autonomi. Da den hos de utsatte ikke er det, og hjelpen mottas på grunn av nød, kommer man i den underordnede relasjonen «barn». I motsetning til de etablerte unnskylder ikke de utsatte overføringene og forklarer dem med flaks, lån eller kjærlighet. Det er likevel rimelig å tolke overføringene som et tap av den selvstendige autonomi i tråd med idealet «voksen og individuelt uavhengig». De utsattes posisjon blir ikke bare begrensende fordi de har lite penger, men blir også stigmatiserende ved at de kommer i en vedvarende underordnet relasjon til sine foreldre. I en kultur der individuell autonomi er et premiss og skam er blitt skammelig, er det rimelig å anta at det å være uselvstendig blir dobbelt belastende.

Noter

- 1 Takk til Norsk antropologisk tidsskrifts anonyme fagfellevurderere og redaktør Olaf Smedal for god kritikk. Takk også til mine nordiske kollegaer og informanter.
- 2 I for eksempel Norge har det gjennom odelsretten, der det inntil 1982 var eldste sønn som tok over gården, vært en systematisk virilokal boeining (Daugstad 1999).

- 3 Teorier om fordeling av goder mellom generasjoner finnes imidlertid både i demografisk, evolusjonistisk og sosiobiologisk forskning (se Bergstrom 2000).
- 4 Se Lov om sosiale tjenester elektronisk tilgjengelig på <http://www.lovdatab.no>.
- 5 I europeisk sammenheng er imidlertid ikke det norske tallet særlig høyt, snarere tvert i mot. I den andre enden av skalaen blir italienerne over 25 år før halvparten har flyttet hjemmefra, og hele 32 prosent av trettiårige menn bor sammen med sine foreldre (Lappegård & Brunborg 2004). Gitt momenter som ervervsgrunnlag, boligstørrelse og odelstradisjonen, er det også rimelig å anta at det er store forskjeller mellom urbane og rurale områder i Norge.
- 6 Se Lov om arv: § 1: «Næraste slektsarvingar er avkommet (livsarvingane) til arvelataren. Barna til arvelataren arvar likt dersom ikkje anna går fram av særskilde lovreglar». Og § 29: «To tredjepartar av formuen til arvelataren er pliktdealsarv for livsarvingane». Beskatningen av arven viser historiske svingninger mellom styrket statlig redistribusjon og slektens privilegier. I følge NOU nr. 8 2000 ble arveavgiften fastsatt i 1792 og da kun til andre enn ektefelle, livsarvinger og foreldre. Avgiften ble økt vesentlig etter 1. verdenskrig (NOU 2000). Senere har avgiften blitt redusert flere ganger. Pliktdealsarven er derimot sterk i Norge. I 1972 stemte Stortinget enstemmig mot å redusere den til halvparten, slik den er i Sverige og Danmark (Angell & Lødrup 2002). Dette tyder på at Sverige og Danmark er nærmere testamentarisk frihet, slik tilfelle er i USA og Storbritannia.
- 7 Dette bekrefter Hellevik (2005:104) statistisk. Hele 70 prosent av foreldre med minst ett barn i etableringsalder svarer positivt på at «Barna bør klare seg selv og kun hjelpes i nødsfall,» mens 27 prosent mener «foreldrene bør gi sine voksne barn hjelp til utdanning, bolig- og familieetablering.»
- 8 Se SSBs befolkningsstatistikk (Statistisk sentralbyrå 2006).
- 9 I materialet er mors mor (MM) den hyppigst forekomne referansen. Med tanke både på at mødre i større grad er tilstede, har ansvaret for barnas klær og ernæring, og at kvinner i større grad får barna etter samlivsbrudd er det ikke rart at mødre blir den sentrale personen. Mors mor får da større tilgang til barnebarn enn fars mor. Utsagnet «En sønn er en sønn til han får seg en viv, en datter har du hele ditt liv», har helt klar referanse til en opplevd virkelighet, og kan komme fra FM (og FF) som er uten tilgang til barnebarna (Jørgensen 2000).
- 10 Legg merke til den relative statusbetegnelsen; at moren (M) ser situasjonen fra barnet og betegner sin mor som mormor, og fars mor som farmor, ikke mor og ekssvigmor som ville vært sett fra ego. Dette er typisk for hele materialet. Med tanke på at begrepet «barnekultus» kan det være betegnende for den skandinaviske ideologi, der barnet er den ideologiske hovedpersonen, er det ikke rart at

- foreldrene ser verden fra barnet slik Sulkunen (1992) peker på. Dette er typisk for hele materialet. Barna skal komme og kommer først (se Bonke et al. 2005).
- 11 Tannlegebisøker er ellers noe som de utsatte utsetter og har vanskelig for å prioritere.
- 12 Vi kan kanskje anta en viss forskjell i de nordiske land, fordi kapital i Norge er så viktig for å kjøpe bosted, mens denne kapital ikke synes like relevant særlig i de svenske intervjuene, der eierforhold til bolig mer er et offentlig anliggende.
- 13 Denne type oppdragelse gjelder selvfølgelig ikke alle deler av oppdragelsen. Når det gjelder hverdagslig disiplin, for eksempel ved måltidene, vil oppdragelse til lydighet være viktigst (Wærness 2000).
- 14 En alternativ hypotese er at besteforeldrene ikke forsørger sine egne barn, men hjelper til i forsørgelsen av neste (avhengige) generasjon – at de voksne barna ikke ville fått hjelp hvis de ikke hadde hatt barn. Vi har dessverre ikke data for å undersøke denne hypotesen.
- 15 En vanlig tolkning av fravær av diskusjon rundt ulikhet er at den bunner i den norske likhetsideologien. Men jeg støtter Marianne Gullestads argument om at det er først og fremst forestillingen om egalitet som har gode kår i Norge, særlig i møtet med ulike relevante andre (Gullestad 2001). Likhetsideologien kan dessuten lett benyttes til nettopp å diskutere klasser og ulikhet. I tillegg er verken likhet og likeverd som verdier eller fravær av diskusjoner rundt arv særlig unike for Norge.
- Litteratur**
- ANGELL, ANDERS OG PETER LØDRUP
2002 Äktenskapsrätten och successionsrätten i de fem nordiska länderna. Om möjligheterna och nyttan av lagharmonisering. TemaNord 2002:538. København: Nordisk ministerråd.
- ARBER, SARA OG ATTIAS-DONFUT, CLAUDINE
2005 *The myth of generational conflict. The family and state in ageing societies*. London og New York: Routledge.
- BERGSTROM, TED
2000 *Economics in a family way*. Ann Arbor, MI: Department of Economics, University of Michigan.
- BONKE, JENS ET AL.
2005 *Udsathed og forbrug i de nordiske velferdsstater*. Rapport nr. 05:18. København: Socialforskningsinstituttet.
- BOURDIEU, PIERRE
1995 *Distinksjonen*. En sosiologisk kritikk av dømmekraften. Oslo: Pax.
- DAUGSTAD, GUNNLAUG
1999 *Til odell og eige? Slektskap, jord og arv på gardsbruk i ei vestnorsk bygd*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Bergen.
- DØVING, RUNAR
2003 *Bype med lettøl. En antropologi fra Norge*. Oslo: Pax.
- FORTES, MEYER
1969 *Kinship and the social order. The legacy of Lewis Henry Morgan*. Chicago, IL: Aldine Publishing Company.
- GIDDENS, ANTHONY
1991 *Modernity and self-identity. Self and society in the late Modern age*. Cambridge: Polity Press.
- GULLESTAD, MARIANNE
1996 *From obedience to negotiation. Dilemmas in the transmission of values between the generations in Norway*. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2(1):25-42.
- 2001 *Likhetens grenser, i Likhetens paradokser. Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*, M. Lien et al. (red.), 32–67. Oslo: Universitetsforlaget.
- HEILMANN, MARI RYSST
2000 *Alle sier forskjellig. Innhold, overføring og endring av kunnskap og tradisjon i barneomsorgspraksis. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo*.
- HELLEVIK, TALE
2005 *På egne ben. Unges etableringsfase i Norge*. Rapport 22/05. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA).
- JONES, GILL
1992 *Short-term reciprocity in parent-child economic exchanges*, i *Families and households*, C. Marsh og S. Arber (red.), 26–44. London: MacMillan.
- DET JURIDISKE FAKULTET, UNIVERSITETET I OSLO
1994 *Norges Lov 1685–1993, herunder;*
–1991, 13. des., nr. 23. «Lov om sosiale tjenester m.v.» (Sosialtjenesteloven).
–1972, 03. mars, nr. 5. «Lom om arv m.m.» (Arvelova).
–1921, 13. mai, nr. 2. «Lov om Kongens myndighetsalder». Oslo: Det juridiske fakultetet i Oslo/Grøndal og Søn Trykkeri.
- JØRGENSEN, TONE
2000 *Til barnets beste? Eit sosialantropologisk studie av «blodsbandforestillinger» og slektskap i ein norsk kontekst*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Bergen.
- LAPPEGÅRD, TRUDE OG HELGE BRUNBORG
2004 *Ungdom og demografi. Om endringer i demografisk atferd i overgangen fra ung til voksen*. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 4(1):93–104.
- LÉVI-STRAUSS, CLAUDE
1988 *The way of the masks*. London: Jonathan Cape.
- MARX, KARL
1995 *Kapitalen. Kritikk av den politiske økonomien*. Bind 1. Oslo: Oktober forlag.
- MORNER, CLAUDIA G.
2003 *Självständigt beroende. Ensamtstående mammors försörjningsstrategier*. Göteborg: Department of Sociology, University of Gothenburg.
- NOU
2000 *Arveavgift*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste, 8.
- PARRY, J. OG MAURICE BLOCH
1989 *Money and the morality of exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.

- POLANYI, KARL
1957 The economy as instituted process, i *Trade and market in the early empires*, K. Polanyi (red.) 243–270. New York: The Free Press.
- RADCLIFFE-BROWN, A. R.
1979 *Structure and function in primitive society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- RUDIE, INGRID
1969 Household organization. Adaptive process and restrictive form. A viewpoint on economic change. *Folk* (Dansk Etnografisk Forening), 11–12:185–200.
- SCHNEIDER, DAVID M.
1968 *American kinship. A cultural account*. New Jersey: Prentice-Hall.
- SMEDAL, OLAF
2001 Innledning. Modeller, fenomener og realiteter, i *Blod – tykkere enn vann? Betydninger av slektskap i Norge*, S. Howell og M. Melhuus (red.). Bergen: Fagbokforlaget.
- SMITH, RAYMOND T.
1996 *The matrifocal family. Power, pluralism, and politics*. New York: Routledge.
- STATISTISK SENTRALBYRÅ (SSB)
2006 «Tabell 05375. Forventet gjenstående levetid, etter kjønn og alder» og «Tabell 05862. Forventet gjenstående levetid, etter kjønn og utvalgte alderstrinn (1821–1830–2001–2005)». Begge aksessert 27.11.06 på <http://statbank.ssb.no/statistikkbanken/>.
- STENNING, DERRICK
1969 Household viability among pastoral Fulani, i *The developmental cycle of domestic groups*, J. Goody (red.), 92–119. Cambridge: Cambridge University Press.
- SULKUNEN, PEKKA
1992 *The European new middle class. Individuality and tribalism in mass society*. Aldershot: Avebury.
- SØRHAUG, TIAN
1995 The semantics of love. Family patterns towards the year 2000, i *Labor of love. Beyond the self-evidence of everyday life*, T. Borchgrevink & Ø. Gullvåg Holter (red.), 17–44. Aldershot: Avebury.
- WÆRNESS, KARI
2000 *Hvem er hjemme? Essays om hverdagslivets sosiologi*. Bergen: Fagbokforlaget.

Runar Døving
Statens Institutt for Forbruksforskning
Runar.Doving@sifo.no